

PRADINIS MOKYMAS LIETUVOJE XIX a. ANTROJOJE PUSĖJE OFICIALIOJE MOKYKLOJE

M. KARČIAUSKIENĖ

1863 m. sukilimo išvakarėse Lietuvoje buvo jaučiamas nacionalinis-kultūrinis pakilimas. Pradinių mokyklų, ypač nevaldinių (parapijinių ir vadinamųjų kaimo mokyklėlių, atsiradusių vien liaudies iniciatyva), tinklas buvo gana gausus, ir tai kėlė carinės vyriausybės nerimą. Šios mokyklos neturėjo aiškiai apibrėžto mokymo turinio ir organizacijos. Daugumoje jų buvo dėstoma gimtąja kalba.

Kaip žinome, numalšinus 1863 metų sukilimą, visos nevaldinės mokyklos buvo uždarytos, todėl mokyklų tinklas Lietuvoje labai sumažėjo ir neatsigavo per visą XIX a. antrąją pusę, nors carinė vyriausybė po sukilimo ypatingą dėmesį skyrė rusiškomis vadinamosioms liaudies mokykloms, kaip liaudies rusinimo ir auklėjimo ištikimybės carui dvasia židiniui. Čia ypač aktyviai veikė Vilniaus mokymo apygardos globėjai. Pavyzdžiui, Vilniaus mokymo apygardos globėjas I. Kornilovas teigė, kad „rusiškas auklėjimas stipresnis už rusišką kardą...“, kad mokykla turinti tapti tuo pagrindiniu ginklu, kuris „Siaurės vakarų kraštą“ padarytų tikrai rusišką ir pravoslavišką¹, ir t. t. Todėl į valdines mokyklas Lietuvoje buvo atkreiptas didelis dėmesys, peržiūrėta bendra mokymo kryptis, organizacija, mokymo turinys. Pradinė mokykla buvo centralizuojama, naikinamas jos daugiatiipiškumas.

Pagrindinis pradinės mokyklos tipas buvo vienklasė liaudies mokykla (jos galėjo būti miesto ir kaimo, berniukų, mergaičių ir mišrios; daugiausia buvo mišrių). Be jų, egzistavo parapijinės mokyklos prie pravoslavų cerkvių. Jų įtaka Lietuvos liaudies švietimui buvo menka (pavyzdžiui, ano meto oficialiais duomenimis, 1893 m. Kauno gub. jas lankė 0,08% vaikų, Vilniaus gub.—5%, o Suvalkų gub. šios mokyklos nevaidino jokio vaidmens). Be to, buvo nedidelis skaičius dviklasių liaudies mokyklų. Paprastai jos bazavosi mieste (pavyzdžiui, XIX a. pabaigoje Kauno gub. miestuose jų buvo 2, kaimuose 3, Vilniaus gub. miestuose 7, vėliau 8, kaimuose 1)²; buvo taip pat kelios dviklasės miesto mokyklos, veikusios pagal 1872 m. nuostatą, ir apskrities mokyklos (1893 m. pirmųjų Kauno gub. buvo 3, antrųjų—1). Šios mokyklos lietuvių liaudies švietime nevaidino beveik jokio vaidmens.

Kadangi pradinę mokyklą kalbamuoju laikotarpiu iš esmės sudarė vienklasė liaudies mokykla (Kauno gub. 1893 m. jų buvo 177 su 9030 mokinių)³, tai, kalbėdami apie pradinį mokymą, liesime tik pastarąją, pa-

¹ И. П. Корнилов, Памяти графа Михаила Николаевича Муравьева. К истории Виленского учебного округа 1863—1868 гг., СПб., 1898, стр. 8.

² Отчет по управлению виленским учебным округом за 1891 г. и вѣлесниais metais.

³ LTSR CVIA, f. 567, ap. 1, b. 866, l. 22.

grindinį dėmesį kreipdami į dėstymo turinį ir iš dalies į pagrindinius faktorius, apsprendžiančius jo įsisavinimą.

Pagrindinis dokumentas, nustatęs liaudies mokyklos auklėjimo kryptį bei mokymo turinį, buvo 1863 m. kovo 23 dieną išleistas „Laikinosios taisyklės Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliovo, Vitebsko gubernijų liaudies mokykloms“. „Laikinosios taisyklės“ buvo susijusios tiek su tuometine mokyklų reforma visoje Rusijoje, tiek su ypatinga politine situacija ir mokyklų padėtimi Lietuvoje.

Prie „Laikiniųjų taisyklių“ paruošimo aktyviai prisidėjo Vilniaus mokyimo apygardos globėjas Širinskis-Sichmatovas, kuris ypač akcentavo rusifikavimą su mokyklos pagalba ir centralizuotą-biurokratinę jos valdymo pobūdį. Oficialioji to meto Rusijos spauda Širinskį-Sichmatovą pagrįstai laikė svarbiausiu rusiškos mokyklos iniciatoriumi „Šiaurės vakarų krašte“, supratusiu šios mokyklos svarbą ir steigusiu ją „neramiais laikais“. Liaudies mokykla, anot tuometinės spaudos, „...buvo pirmieji tikro švietimo, persunkto pravoslaviškos cerkvės ir griežto nacionalinio kryptingumo dvasia, daigai šiaurės vakarų pakrastyje“⁴.

Pagal „Laikinasias taisykles“ sudarytos Liaudies mokyklų direkcijos (iš pradžių Vilniaus, Minsko ir Vitebsko; nuo 1864 m. dar Panevėžio, kuri 1865 m. perkeliama į Kauną; taip pat vėliau į atskiras direkcijas išskirtos Gardino ir Mogiliovo) buvo biurokratinis mokyklos valdymo organas, kuriam vadovavo mokyklų taryba, susidedanti iš pirmininko (liaudies mokyklų direktoriaus) ir narių (iš Vidaus reikalų, Valstybės turtų ministerijų, vietinės pravoslavų dvasininkijos atstovų bei mokyklų inspektorių). Laikui bėgant, siekiant sustiprinti mokyklų priežiūrą, inspektorių skaičius buvo didinamas.

„Laikinosios taisyklės“ nelietė Suvalkijos, įėjusios į Varšuvos mokyimo apygardos sudėtį. Tačiau po kelerių metų ir čia, vadovaujant mokykloms, buvo remiamasi tais pačiais principais. Tai ypač išryškėjo po 1867. V. 15 d. Švietimo ministerijos potvarkio⁵, kuriuo Varšuvos kunigaikštystėje buvo panaikinta Liaudies švietimo valstybinė komisija ir visos mokymo įstaigos tapo pavaldžios Liaudies švietimo ministerijai.

„Laikiniųjų taisyklių“ numatytas mokymo turinys buvo siauras. Dvyliktajame paragrafe sakoma: „Pradinės mokyklos mokomojo dalyko kursai yra šie: a) tikyba, b) rusų kalba (pasaulietiškių ir bažnytinių spausdintų bei rašytų knygų skaitymas), c) pirmieji keturi aritmetikos veiksmai, d) bažnytinės giesmės⁶. Mokymo darbo turinio, metodų bei organizavimo klausimai buvo labiau sukonkretinami ir papildomi apygardos globėjo aplinkraščiuose⁷.

Ypatingas dėmesys buvo kreipiamas į pravoslavų tikybos dėstymą, giedojimą ir maldas, nes buvo siekiama auklėti meilę dievui, stiprinti pravoslavų tikėjimą.

Inspektorių bei apygardos globėjų ataskaitose daug vietos skiriama pravoslavų tikybos dėstymui, bažnytiniam giedojimui ir pan. analizuoti. Apygardos globėjo cirkuliaruose pabrėžiama, kad nebūtų tenkinamasi tik tikybos pamokomis. Svarbu, kad vaikai giedotų ne tik mokykloje (prieš pamokas ir po jų), bet ir tikybinių apeigų metu.

⁴ VVU MB rankraščių skyrius, f. 41, b. 20 («Московские ведомости», 4 января 1901, № 4).

⁵ Об образовании Варшавского учебного округа, Сборник постановлений по Министерству народного просвещения, т. IV, СПб., 1871.

⁶ Сборник постановлений по Министерству народного просвещения, т. III, СПб., 1865.

⁷ Инструкция народным учителям (paraušta Širinskio-Sichmatovo apie 1864 metų pradžių); Циркуляр Виленской дирекции народных училищ; Циркуляр № 2, 1863, ir kt., taip pat 1871 ir 1881 m. programiniai nurodymai.

Buvo sudaryta net oficiali komisija cerkvinio giedojimo klausimams išsiaiškinti, nes 1864 m. nuostatuose ir 1863 m. „Laikinosiose taisyklėse“ tik nurodyta liaudies mokykloje mokyti cerkvinių giesmių, bet nepasakyta, kas turi tai daryti. Dėl specialiai paruoštų kadry trūkumo prieita prie išvados, kad cerkvinių giesmių gali mokyti: 1) visi pravoslavų dvasininkai ir cerkvės tarnautojai, baigę dvasinės seminarijos kursus, taip pat mokytojų seminarijas, 2) asmenys, gavę pažymėjimus iš dvasinės arba mokytojų seminarijos⁸.

Tikybos dėstytojai įpareigojami sekti, kad mokiniai sekmadieniais ir šventėmis lankytų cerkvę ir nuoširdžiai dalyvautų jos apeigose.

Pagal „Laikinasias taisykles“ katalikų tikybą buvo leidžiama dėstyti gimtąją kalbą, vėliau gimtąją kalbą buvo leista dėstyti tik pirmaisiais metais, pagaliau ir tai suvaržyta. 1892.II.7 d. nuostatu ir pirmaisiais metais tikybą reikalaujama dėstyti tik rusų kalba, kartais leidžiant būtinus paaiškinimus lietuviškai⁹. Katalikų tikybos dėstymas rusų kalba, kaip rodo nemaža archyvinių dokumentų, kunigų nepatenkino. Pavyzdžiui, 1883 m. kovo 6 d. Kauno liaudies mokyklų direktorius rašo (slaptai) Vilniaus apygardos mokyklų globėjui: „Iš viso Rymo katalikų dvasininkijoje aiškiai matyti šaltumas ir abejingumas rusiškos mokyklos interesams. Artimiausia tokio šaltumo ir abejingumo priežastis — neginčytinas būtinumas tikybą dėstyti rusų kalba. Su šia aplinkybe kunigai nelengvai sutinka ir todėl būna patenkinti bet kuriuo atveju, leidžiančiu rečiau lankyti mokyklą“¹⁰.

LTSR Centriniam valstybiniame istoriniame archyve yra bylų su slaptais švietimo vadovybės bei administracinės valdžios susirašinėjimais apie tai, kokia kalba dėstoma katalikų tikyba, apie katalikiškų kryžių kabinimą mokykloje (kokio dydžio kryžių leisti pakabinti, kokioje padėtyje jis turįs kaboti pravoslavų ikonos atžvilgiu ir t. t.)¹¹. Už dėstymą nerusų kalba kunigai buvo baudžiami pinigine ir kitomis bandomis. Pavyzdžiui, iš Vilniaus gubernatoriaus 1884.IV.20 d. rašto Nr. 76 Vilniaus apygardos mokyklų globėjui matyti, kad už dėstymą nerusų kalba kunigas nubaustas 25 rb. Gubernijų liaudies mokyklų direktoriai už tokius dalykus perspėjami. Tačiau nei sustiprinta priežiūra, nei baudos nieko iš esmės nepakeitė.

Oficialiai katalikų tikyba turėjo būti dėstoma iš „graždanka“ parašytų lietuviškų, taip pat į rusų kalbą išverstų vadovėlių¹².

Per rusų kalbos pamokas buvo mokoma skaitymo ir rašymo. 1864 m. Širinskio-Sichmatovo paruoštoje instrukcijoje liaudies mokyklų mokytojams rašoma, kad ypatingą dėmesį reikia skirti raštingumui rusų kalba plėsti liaudies tarpe, stengtis, kad mokiniai suprastų, ką skaito, ir galėtų tai papasakoti savais žodžiais¹³. Instrukcija taip pat numatė, kokiais vadovėliais galima naudotis¹⁴.

Apygardos globėjo aplinkraščiuose buvo bandoma duoti ir kai kurių metodinių nurodymų, kaip dėstyti rusų kalbą. Pavyzdžiui, Vilniaus liaudies mokyklų direkcijos aplinkraštyje, paruoštame 1865.I.11 d., kalbant

⁸ VVU MB rankraščių skyrius, f. 41, b. 25; LTSR CVIA, f. 567, ap. 1, b. 739, l. 3.

⁹ О преподавании в начальных училищах Виленского учебного округа закона Божия инославных вероисповеданий на русском языке, Сборник постановлений по Министерству народного просвещения, т. XVII, СПб., 1896.

¹⁰ LTSR CVIA, f. 567, ap. 1, b. 739, l. 3.

¹¹ Ten pat (Дело о методах преподавания уроков «Закона божия» в народных училищах); ten pat, ap. 1, b. 692, 985, 986, 1079, 1131; ap. 9, b. 1524 ir kt.

¹² «Актас ир потерей», «Мокслас скайтима ир рашта летувишка», «Священная история ветхого и нового света», «Римско-католический алтарик» и др.

¹³ VVU MB rankraščių skyrius, f. 41, b. 25.

¹⁴ «Азбука» Главинского и «Книга для чтения в народных училищах Виленского учебного округа».

apie dėstymą ir auklėjimą, nurodyta, jog dauguma mokytojų mano, kad tik atėjusiam į mokyklą vaikui reikia tuoj pat duoti elementorių į rankas, kad iš pradžių reikia mokyti vieno, o, jį įsisavinus,— kito dalyko. Mokyklų taryba siūlo knyginių mokymą pradėti tada, kai vaikai bent kiek pripranta prie mokyklos ir mokytojo, kai atsiranda domėjimasis knyginiu mokymu. Visų dalykų reikia mokyti kartu, kad vaikai lavintųsi visapusiškai, o mokymas vyktų įvairiau, gyviau, kad būtų mažiau formalizmo¹⁵.

XIX a. pabaigoje, kada dauguma mokytojų turėjo pedagoginį išsilavinimą¹⁶, abėcėlės dažniausiai buvo mokoma garsiniu metodu. Rusų kalbos mokymas daugiausia rėmėsi I. Paulsono¹⁷ metodiniais nurodymais. Nemaža dėmesio buvo skiriama rašto įgūdžiams ir aiškumui. Švietimo vadovybė ir aplinkraščiai skatino mokytojus nesitenkinti tik perrašinėjimais bei diktantais, bet leisti vaikams rašyti ir „iš galvos“. Tačiau, kaip nurodoma mokyklų inspektorių ataskaitose, mokyti rašto daug kur trukdė nepritaikyti baldai, nepakankamas mokytojų paruošimas. Mokyti rašto paprastai būdavo pradėdama kartu su skaitymu. Iš pradžių rašoma spausdintomis raidėmis, vidurinėse grupėse vaikai pratunami rašyti pagal linijas, vyresnėse prisilaikoma Gerbačio metodo. Buvo praktikuojama į mokyklas išsiuntinėti rašto pavyzdžius. Tačiau aplinkraščiai rekomendavo nebūtinai paraidžiui sekti šiais pavyzdžiais. Mokyklų direkcijos taryba nurodo: a) naudingiau, jei mokytojai patys rašys lentoje. Tada mokiniai matys, kur ir kaip pradėti raidę, kaip ją tęsti ir baigti; b) nereikia vaikams uždrausti bent kiek nukrypti nuo rašto pavyzdžio ir mokytojo, jei to jie nedarys netaisyklingai ir netvarkingai; c) būtina žiūrėti, kad vaikai rašydami taisyklingai sėdėtų, taisyklingai laikytų rašymo priemonę, švariai rašytų¹⁸.

Skaitymo pamokose vaikai susidarydavo tam tikrus skaitymo įgūdžius (dažnai labai nevienodus), pramokdavo pasakoti nesudėtingus tekstus, atmintinai mokydavosi pasakėčių ir eilėraščių (kuriems buvo skiriamas ypatingas dėmesys mokyklų vizitacijų bei egzaminų metu). Jau tuoj po 1863 m. „Laikinių taisyklių“ pasirodžiusiuose aplinkraščiuose buvo nurodoma, kad, kalbantis su labiau išsivysčiusiais mokiniais, reikia skleisti kai kurias žinias apie gamtą ir jos reiškinius, duoti žinių iš Rusijos ir Vakarų kraštų istorijos bei geografijos. Tačiau čia pat buvo pabrėžiama, kad nereikia vaikus mokyti to, kas nereikalinga, patariama naudotis vadovėliais, patvirtintais mokymo apygardos¹⁹.

Geriau pasirengę ir pažangesni mokytojai taikydavo aiškinamojo skaitymo metodą kaip priemonę ne tik skaitymo įgūdžiams formuoti, bet ir akiračiui plėsti, supažindindavo vaikus su aplinkos daiktais ir reiškiniais, duodavo elementarių žinių iš gamtos pažinimo ir istorijos. Tačiau mėginimas praplėsti lietuvių vaikų akiratį per aiškinamojo skaitymo pamokas nedavė gerų rezultatų, nes buvo mokoma ne gimtąja kalba. Be to, mokykliniai vadovėliai buvo žemos kokybės tiek turinio, tiek pedagoginės-meto-

¹⁵ VVU MB rankraščių skyrius, f. 41, b. 24.

¹⁶ Pavyzdžiui, Vilniaus gubernijoje 1893.I.1 d. mokytojų sudėtis buvo tokia: baigę mokytojų seminarijas — 85,79%, baigę vidurinę mokyklą — 4,37%, turį mokytojo vardą — 3,28%, turį mokytojos vardą — 6,56% (LTSR CVIA, f. 567, ap. 1, b. 862).

Kauno gubernijoje tais pačiais metais buvo: baigę kursą aukštesiose vyrų ir moterų įstaigose — 1,5%, baigę mokytojų institutą ir seminariją — 82,6%, baigę vidurinę mokyklą — 4,7%, gavę pradinės mokyklos mokytojo vardą — 11,2% (LTSR CVIA, f. 567, ap. 1, b. 866).

¹⁷ I. Paulsonas (1825—1898) abėcėlės mokyme rekomendavo analitinį garsų metodą, buvo aiškinamojo skaitymo šalininkas.

¹⁸ VVU MB rankraščių skyrius, f. 41, b. 24.

¹⁹ Ten pat, b. 25.

dinės sandaros atžvilgiu. Rekomenduojamas skaitymo knygas²⁰ pripildė biblija ir pravoslavų cerkvės istorija, religiniai-moraliniai pamokymai. Jų turinys buvo svetimas vaikų aplinkai, vietiniams papročiams.

Pavyzdžiui, «Книга для чтения в народных училищах Виленского учебного округа», išleista Vilniuje 1863 m., pradedama malda, po to eina tokie skyriai: 1. Pasakojimas iš šventosios istorijos, paruoštas šventiko Kurganovičiaus (1—44 p.). 2. Apie šventas dienas, kur, įpinant į šventąją istoriją, aiškinama religinių švenčių kilmė ir istorija (44—170 p.). Nemaža straipsnelių čia yra gana ilgi (ligi 18 p.), neprisilaikoma jokio prieinamumo ir nuoseklumo. Skyrius baigiamas maldomis už imperatorių. 3. Pasakojimai iš rusų istorijos (171—234 p.). Tai chronologine tvarka išdėstyti pasakojimai nuo seniausių laikų ligi Aleksandro I mirties (1825). Šis skyrius vaikams prieinamėsnis. Yra pasakojimų, paimtų iš K. Ušinskio ir V. Vodovozovo skaitymo knygų. Tačiau apie Vilniaus apygardos teritoriją nieko nerašoma. Tolesnės knygos dalis sudaro Pasakojimai pirmajam skaitymui (235—277 p.). Jie daugiausia moralinio pobūdžio, parašyti, prisilaikant ano meto dvasios, žinių teikia labai mažai, nors savo forma vaikams žymiai suprantamesni, negu knygos pirmųjų skyrių medžiaga. Pagaliau eilėraščiai (278—289 p.), Krylovo pasakėčios (290—303 p.)—jų iš viso 12, mįslės ir patarlės. Knygos pabaiga skirta bažnytiniam slavų raštui.

Nors atskiri straipsneliai, eilėraščiai, pasakėčios bei mįslės knygoje vaikams suprantami, bet knyga didaktiniu-metodiniu požiūriu nenuosekli, sunki. Ne be pagrindo ją kritikavo pažangesni to meto metodininkai. Pavyzdžiui, V. Vodovozovas šiai knygai prikišo, kad ji parašyta negimtaja mokinių kalba, kad joje neatsispindi krašto ypatumai ir t. t. Jis rašo: „Liaudis, neradusi nieko praktiškai reikalingo kasdieniniam gyvenimui, nieko savo, artimo, apie šią knygą sakys — ne apie mus parašyta“²¹.

Rusijos pažangiai pedagoginei minčiai veikiant, mokykloje ėmė plisti ir kitokio pobūdžio vadovėliai: elementoriai, parašyti garsiniu metodu, skaitymo knygos su apsakymėliais apie gamtos reiškinius, augalų, gyvūnų ir žmonių gyvenimą bei veiklą, talpinančios įžymesnių rašytojų pasakojimus ir eilėraščius. Pradėjo plisti K. Ušinskio ir jo pasekėjų knygos, kaip antai: K. Ušinskio „Gintasis žodis“ («Родное слово») [o apskrities bei dviklasėse mokyklose ir „Vaikų pasaulis“ («Детский мир»)], N. Bunakovo „Abécélé“ («Азбука»), D. Tichonovo „Pavasariniai daigai“ («Вешние всходы») ir kt. Mokytojai plačiau susipažino ir su minėtųjų vadovėlių autorių metodiniais nurodymais.

Pravoslavų tikėjimo vaikams ypač buvo akcentuojama bažnytinė slavų kalba. Šios kalbos mokymas turėjo paruošti juos skaityti šventąsias knygas, anot švietimo vadovybės, teikiančias liaudžiai nusiramino, paskatinančias kantriai kęsti gyvenimo sunkumus. O tai esą labai svarbu Šiaurės vakarų krašte, kur siekiama ugdyti katalikybei ir lenkiškai propagandai atsparius žmones²². Panaši buvo ir cerkvinių giesmių bei patriotinio pobūdžio dainų mokymo paskirtis. Aplinkraščiuose pabrėžiama, kad visą klasę būtina išmokyti giedoti „Боже, царя храни“.

Per aritmetikos pamokas vaikai išmokdavo kelis aritmetikos veiksmus. Aplinkraštis rekomendavo aritmetiką pradėti nuo vaizdaus mokymo ir

²⁰ «Книга для чтения в народных училищах Виленского учебного округа», «Книга для чтения в народных училищах Северо-Западного края России», И. Паульсон, Книга для чтения и практических упражнений на русском языке.

²¹ В. И. Водовозов, Избранные педагогические сочинения, М., 1953, стр. 166.

²² И. П. Корнилов, Памяти графа Михаила Николаевича Муравьева...

skaitytuvų. Toliau reikalaujama vaikus supažindinti su skaičiais, keturiais aritmetikos veiksmis, sveikais skaičiais ir trupmenomis, mokyti juos spręsti mintyje (в уме), lentoje ir sąsiuvinuose uždavinius iš aplinkinės buities. Patariama ypatingą dėmesį skirti skaičiavimui mintyje, vengti beprasmiškų apibrėžimų (pavyzdžiui, kas tai yra aritmetika... , sveikas skaičius... , vienetas? ir kt.).

Dėstant aritmetiką, rekomenduojama naudoti I. Paulsono aritmetikos vadovėlį, vadovautis A. Grubės metodu²³.

Iš inspektorių ataskaitų galima spręsti, kad geresni mokytojai, vadovavęsi A. Grubės metodu, stengėsi aritmetiką dėstyti vaizdžiai, mokė vaikus naudotis skaitytuvais.

Mokymo turinys pradinėje mokykloje ligi XIX a. pabaigos mažai pakito. „Vilniaus mokymo apygardos liaudies mokyklų programoje“, paruoštoje Vilniaus apygardos liaudies mokyklų direktorių suvažiavime 1871 m., buvo truputį daugiau valandų skirta aritmetikai.

XIX a. pabaigoje įvedama karinė gimnastika, kai kuriose mokyklose mokiniai supažindinami su žemės ūkio, sodininkystės, bitininkystės pagrindais, mergaičių pamainose dėstomi darbeliai. Vėliau prie kai kurių mokyklų įsteigiami amatų mokymo skyriai (pavyzdžiui, 1889 m. Kauno gubernijoje jie veikė prie dviejų, Vilniaus gubernijoje — prie keturių mokyklų).

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje liaudies mokykla Lietuvoje vadovavosi 1881 m. Vilniaus mokymo apygardos sudaryta programa, o vėliau Svetimo ministerijos 1897 m. parengta pavyzdine pradinės mokyklos programa.

Faktiškai liaudies mokyklos programinei medžiagai įsisavinti Lietuvoje buvo daug kliūčių: mokymas negimtąja kalba, labai nereguliarus mokyklos lankymas — nenormalus mokslo metų ilgumas (5—6, o kai kur 4 mėnesiai), dažni pamokų praleidinėjimai dėl blogų kelių, orų (mokyklų tinklas buvo retas, pavyzdžiui, 1893 m. viena liaudies mokykla Kauno gubernijos 188 km²)²⁴, epidemijų ir kt. Pagaliau liaudis šią mokyklą laikė svetima, nenoriai leido į ją vaikus.

Paprastai geriausias pažangumas būdavo miesto parapijinėse mokyklose, kur mokslo metai trukdavo žymiai ilgiau (nuo rugpiūčio 15 d. iki birželio 15 d.)²⁵. Be to, šiose mokyklose dauguma vaikų buvo rusų tautybės; gerai moką dėstomąją kalbą. Nemaža jų, stodami į mokyklą, sugėbėdavo ne tik skaityti, bet ir rašyti.

Faktinę mokinių žinių padėtį ir šios padėties priežastis iš dalies atskleidžia egzaminų rezultatai liaudies bei parapijinėse mokyklose. Vaizdumo dėlei paanalizuosime duomenis apie egzaminus Kauno gubernijos parapijinėse ir liaudies mokyklose 1869—1870 m.²⁶ Tais mokslo metais, kaip rodo archyvinė medžiaga, Kauno gubernijos mokyklose buvo egzaminuojama, dalyvaujant valsčiaus atstovams, tėvams, kai kur atstovams iš kaimyninių mokyklų ir pan. Tuo norėta patraukti didesnę visuomenės dėmesį į mokyklą. Egzaminai vyko nevienodu laiku (arba baigiantis mokslo metams, arba išeinant vaikams dirbti pas ūkininkus, arba rudenį). Kadangi mokslo metų pabaiga ir pradžia kaimo vietovėse priklausė nuo to, kada vaikai į mokyklą susirinko ir kada iš jos išėjo, tai ir čia skirtumas tarp miesto ir kaimo mokyklų buvo labai didelis. Pavyzdžiui, mies-

²³ VVU MB rankraščių skyrius, f. 41, b. 25.

A. Grubė — vokiečių pedagogas, padaręs įtakos žymiam rusų metodininkui, „Aritmetikos metodikos“ (1872) autoriui V. Jevtuševskiui (1831—1886). Jo metodikos pagrindas — nuoseklus skaičių mokymasis vietoj aritmetinių veiksmų mokymosi.

²⁴ LTR CVIA, f. 567, ap. 1, b. 866, l. 23.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Ten pat, f. 56, ap. 1, b. 381.

tuose ir parapajinėse mokyklose mokslo metai baigėsi ir egzaminai vyko birželio 2—20 dienomis, tuo tarpu kaimo liaudies mokyklose — ankstyvą pavasarį. Dėl tokio mokslo metų ilgumo nevienodumo, taip pat dėl to, kad toje pačioje mokykloje vaikai pradėjo mokytis nevienodu laiku, vienoje mokyklose mokiniai pagal žinias buvo suskirstyti į dvi, kitur — į tris, dar kitur — į keturias grupes. Tai rodo labai didelį atskirų mokyklų mokinių žinių skirtumą.

Be nesistemo mokyklos lankymo (net į egzaminus dalis kaimo vaikų neatvyko, nes dirbo ūkyje arba namie), kita pagrindinė mokymosi žemo lygio priežastis — mokymasis negimtąja kalba. Kaip nurodoma ataskaitoje, vaikų žinios iš aritmetikos silpnos dėl to, kad jie nemoka rusų kalbos. Mokiniai pirmiausia pramoksta kalbos, vėliau pradeda skaičiuoti, taigi darbas vyksta gana nevienodai. Pavyzdžiui, žemesniuose skyriuose vieni jų mokosi numeracijos ir skaičiavimo su pirštais, akmenukais ir pan., kiti atlieka pratimus su vienu ar keliais veiksmiais. Panašiai yra ir su rusų kalba. Vyresniuose skyriuose mokiniai skaito iš I. Paulsono knygy, atmintinai žino pasakėčių ir eilėraščių, rašo diktantus, mokosi dėstyti mintis raštu. Tuo tarpu žemesniuose skyriuose jie skaito žemaitiškai rusiškus vadovėlius, mokosi rusiškų žodžių ir frazių. Pradedantieji mokosi abėcėlės, deda žodžius iš kilnojamosios abėcėlės²⁷.

Tuo tarpu beveik visose parapajinėse mokyklose, kur mokosi rusų vaikai ir dėstymas vyksta jų gimtąja kalba, taip pat mokslo metai normaliesni, nesitenkinama tik raštingumo mokymu. Vyresnių skyrių mokiniai mokosi geografijos, tėvynės istorijos ir gamtos. Tačiau šie dalykai atskirose mokyklose apimties ir turinio atžvilgiu dėstomi gana įvairiai²⁸.

Buvo mėginama ieškoti būdų mokymo turinio įsisavinimo nevienodumui likviduoti ir mokslo metams normalizuoti, taip pat kuo daugiau lietuvių vaikų patraukti į rusišką mokyklą. Štai vienas iš to meto švietimo vadovų, remdamasis tuo, jog liaudies mokyklos tikslas Žemaitijoje esąs skleisti rusų kalbą ir rusų raštingumą, jog esama teisės reikalauti, „kad ši tauta (t. y. lietuviai.— M. K.) būtų rusiška“, siūlo pirmiausia įsigyti žemaičių pasitikėjimą. Tuo tikslu, jo nuomone, reikėtų padaryti kai kurių nuolaidų, organizuojant mokymo procesą, būtent: 1. Iš pradžių neskirti į liaudies mokyklą pravoslavų rusų, nemokančių žemaičių kalbos, nes mokytojų katalikų pašalinimas duodąs katalikų dvasininkijai galimybę agituoti liaudį prieš rusišką mokyklą. O rusai mokytojai, nemokėdami žemaičių kalbos, apsunkina mokymą ir tuo pačiu trukdo greičiau pasiekti pagrindinius mokyklos tikslus. 2. Norint gauti gerus ir greitus rezultatus kaimo mokyklose, mokytojais skirti patikimus žemaičius. (Rusų kalbos dėstymas būtinas.) Šiais mokytojais liaudis labiau pasitikėsianti, ir rusų kalbos bei raštingumo plitimas Žemaitijoje būsiąs sėkmingesnis. 3. Miestuose ir miesteliuose mokytojai turį būti išimtinai pravoslavai rusai.

Autorius taip pat siūlo paruošti naują žemaitiškai rusišką tokios struktūros elementorių: raidės ir pirmieji skiemenys lietuviški (rusišku šriftu), po to žemaitiški žodžiai (skiemenimis stulpeliais) su rusišku vertimu tokia pat tvarka. Toliau frazės (iš pradžių trumpesnės, paskui ilgesnės), apsakymėliai bei pamokymai. Maldas autorius siūlo dėti be rusiško vertimo. Tada valstiečiai matysią, kad valdžia jų neversianti rusiškai melstis. Dar galima, anot autoriaus, pridėti kelias žemaitiškas dainas bei patarles²⁹.

²⁷ LTSR CVIA, f. 567, ap. 1, b. 381, l. 9—10.

²⁸ Ten pat, l. 10—11.

²⁹ Ten pat, b. 705, l. 1—11.

Tokie pasiūlymai duodami 1886 m., t. y. praėjus daugiau kaip 20 metų nuo „Laikinių taisyklių“ išleidimo ir lietuvių mokytojo galutinio išgijimo iš lietuviškos mokyklos.

Tačiau autoriaus sumanymai su kai kurių kompromisų pagalba įgyvendinti galutinius švietimo vadovybės užbrėžtus tikslus nebuvo priimti. Nei lietuvių mokytojas, nei lietuvių kalba į mokyklą nebuvo įsileisti.

Žinių įsisavinimo nevienodumams likviduoti buvo bandoma ieškoti ir kitokių priemonių. Pavyzdžiui, dar pirmuose apygardos globėjo aplinkraščiuose, skirtuose „Laikinosioms taisyklėms“ sukonkretinti bei paaiškinti (1863 m. aplinkraštis Nr. 2), kad vaikai nepamirštų to, ką išmoko, siūloma atostogų metu, sekmadieniais ir šventėmis, kviešti juos kurso kartoti (žr. Циркуляр 1863 г., № 2, стр. 4 — «О занятиях в воскресные и праздничные дни вакационного время»). Tokius užsiėmimus siūloma rengti bent po 2 val., pakartojant svarbesnius dalykus ir neatitraukiant vaikų nuo ūkio darbų³⁰. Tačiau praktiškai tai nebuvo vykdoma ir, kaip matome, mokymo spragų neištaisė. Nebuvo laikomasi ir aplinkraščiuose nurodytos mokslo metų trukmės (mokslo metų pradžia — rugsėjo mėn., pabaiga — balandžio mėn. gale, vasaros atostogos nuo gegužės ligi rugsėjo mėn.)³¹.

Mokslo metų trukmę apsprendė sunki valstiečio vaiko dalia, o mokymo metodus ir organizaciją bei šio darbo rezultatus — svetimas vaikui mokytojas, dėstymas nesuprantama kalba, palyginti žemo pedagoginio-metodinio lygio vadovėliai, mokymo metodų ir organizacijos trūkumas, menka mokyklų materialinė bazė, retas jų tinklas.

Turint galvoje, kad per visą XIX a. antrąją pusę oficialią rusišką mokyklą lankė labai mažas mokyklinio amžiaus vaikų procentas (pavyzdžiui, 1897 m. Kauno gubernijoje 6,8%)³², o iš lankiusiųjų baigdavo taip pat mažą dalis (paprastai ne daugiau kaip 10%), nesunku suprasti, kokią paslaugą liaudies švietimui padarė carinė mokykla šiuo laikotarpiu.

Pirmojo visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, raštingumo atžvilgiu Lietuva užėmė vieną iš pirmųjų vietų visoje Rusijos imperijoje³³.

Gubernijos	Bendras gyventojų raštingumas (%)		Vaikų 10—19 metų %		Suaugusiųjų 20—29 metų (%)	
	vyrų	moterų	vyrų	moterų	vyrų	moterų
Suvalkų	54,89	42,82	52,47	49,77	62,73	52,07
Kauno	55,71	53,06	53,76	55,51	65,17	66,69

Visa tai pasiekė tik pati liaudis slaptąjį mokymo dėka. Tai patvirtina ir tas faktas, kad surašymo metu Suvalkijoje rusų kalba raštingų lietuvių buvo tik 7,69%. Įdomu ir tai, kad Kauno gubernijoje, kur valdiškose mokyklose mergaičių procentas buvo labai mažas, jaunų žmonių tarpe (20—29 metų) moterų raštingumas buvo gana didelis (66,69%) ir prašoko vyrus (65,17%). Tokio atvejo nepastebėta nė vienoje kitoje Rusijos gubernijoje. Tai irgi slaptosios mokyklos nuopelnas.

Plačiau nekalbant apie slaptąją mokyklą bei jos nuopelnus lietuvių liaudies švietimui ir sąmonėjimui (apie tai nemažai rašė A. Tyla, R. Vėbra, K. Žukauskas ir kt.), norėtume tik paminėti, kad pasitaikydavo, jog ir slaptoji mokykla, palyginus su to laiko oficialiąja mokykla, duodavo nemažai žinių. Tai liudija ne tik slaptajam mokymui skirtos lietuviškos

³⁰ VVU MB rankraščių skyrius, f. 41, b. 25.

³¹ Ten pat.

³² Отчет по управлению Виленским учебным округом за 1897 гражданский год.

³³ Первая всеобщая перепись населения Русской империи 1887 г. X Сувалкская губерния, СПб., 1904; XVII Ковенская губерния, СПб., 1904.

knygos, kaip M. Valančiaus „Pasakojimas Antano tretininko“ bei elementoriai (J. Šliupo ir L. Malinauskaitės-Šliupienės, A. Kriščiukaičio ir kt.), bet ir oficialioji rusiška spauda. Iš pastarosios matyti, kad kai kuriose slaptosiose mokyklose, be rašto ir skaičiavimo, suteikiama apskiai istorinių ir geografinių žinių, anot šios spaudos, iškraipanti tikrovę (ypač istorinę) carizmui priešinga dvasia³⁴. Čia taip pat bandoma teigti, kad slaptojo mokymo kaltininkė yra pati nuolaidžiaujanti carinė vyriausybė, kad valsčių viršaičiai, sekretoriai, seniūnai, taikos tarpininkai (o jei ne jie patys, tai jų žmonos) yra katalikai ir kad jie daro kliūčių rusiškai mokyklai, o remia slaptąją³⁵. Tačiau, kaip žinome, nei sustiprėjęs slaptojo mokymo persekiojimas, nei vietinių valdininkų pakeitimas rusais pravoslavais slaptojo mokymo nesustabdė, ir kaip tik ši mokykla buvo pagrindinis lietuvių liaudies švietėjas spaudos draudimo metu.

VVU
Pedagogikos
ir psichologijos katedra

Įteikta
1968 m. kovo mėn.

НАЧАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ В ОФИЦИАЛЬНОЙ ШКОЛЕ ЛИТВЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX В.

М. КАРЧЯУСКЕНЕ

Резюме

Освещаются цели, содержание и методы начального обучения в официальной школе второй половины XIX века в Литве.

Основное внимание уделяется одноклассной народной школе по уставу 1863 года. Показывается реакционное направление этой школы и борьба местного народа за улучшение народного образования в Литве.

PRIMARY TEACHING IN LITHUANIAN OFFICIAL SCHOOL IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

М. KARCIAUSKIENĖ

Summary

Primary teaching aims, content and methods applied in the official primary school of Lithuania in the second half of the 19th century are dealt with in the article. A special stress is laid on the one-class people's school formed according to the 1863 Charter.

The reactionary trend of the school is pointed out and the struggle of local people for improving people's education in Lithuania is shown.

³⁴ «Современные известия», 29 февраля 1884 г.

³⁵ Ten pat.